

ניצן רותם

נוכחות ולא זיכרון

המשכיות כמענה חברתי לשבי ביום הכיפורים

הפסקת האש של מלחמת יום הכיפורים נכנסה לתוקף ב־24 באוקטובר 1973, אולם השלב הבא של סיום המלחמה התמהמה: ישראל, מצרים וסוריה לא חתמו על הסכמי הפרדת כוחות. בסוריה נמשכו הקרבות גם כאשר שנת 1973 התחלפה בשנת 1974, וחיילים נשבו גם לאחר ההכרזה על הפסקת האש. בחזית מול מצרים, שישה שבועות לאחר הפסקת האש עדיין נותרו מאות חיילים נעדרים שרשויות המדינה לא ידעו מה עלה בגורלם – מי מהם שבוי ומי נהרג.¹ מצרים וסוריה לא העבירו את שמות החיילים שכלאו, ובני משפחה לא ידעו אם אהוביהם חיים או מתים. הנעדרים הורדו ממצבת הלוחמים, אך לא נגוזו מתודעת הציבור.

הסכמי הפרדת הכוחות בין ישראל לבין מצרים וסוריה כללו את שחרור השבויים. 242 חיילים שבו ממצרים בדצמבר 1973, ו־65 חזרו מסוריה ביוני 1974. פקידי צה"ל חיילו בשנית את חיילי הסדיר, והקצו אותם לתפקידים צבאיים. היו בהם מי שנאבקו ברשויות הצבא כדי שלא להשתחרר עקב פרופיל נפשי, תיוג שמחירו היה צמצום אפשרויות התעסוקה, בפרט עבור חיילים שהשתייכו למשפחות קשות יום. השבים נדרשו לשקם את תעוקת השבי ללא תמיכה כלכלית מצה"ל וללא נרטיב חברתי בדבר רישום השבי על נפשם ועל גופם.

1 המלחמה הובילה לקטגוריה בירוקרטית וסמלית חדשה: "נעלם". אם המשפחה מסכימה לעדויות שמביאים בפניה, הנעדר הופך ל"נעלם", ומוגדר חלל צה"ל.

האם שיבת השבויים והפרדת הכוחות ציינו את סוף המלחמה? או שמא הפסקת האש? ואולי בכלל הסכם השלום עם מצרים עשור לאחר מכן? ברוך קימרלינג מזהה את הסוף עם הפסקת האש באוקטובר 1973, כאשר שב המשק לשגרה. ספרו משנת 1985, "המערכת בהפרעה: אזרחי ישראל בין זמני מלחמה ושגרה" (בתרגום חופשי), בחן כיצד החברה הישראלית משגשגת חרף היותה נתונה בקונפליקט מתמשך. תשובתו ניתחה את התנהלות המשק הישראלי במלחמת יום הכיפורים ובמלחמת שלום הגליל, וגילתה שתי מיומנויות ציבוריות ומוסדיות שלובות. המיומנות האחת היא התגייסות מהירה ויעילה למלחמה. המיומנות האחרת היא שמירה על היכולת לשוב לשגרה דמוקרטית למרות התמשכות הסכסוך האלים.

המקרה של שבויי מלחמת יום הכיפורים מערער את הניתוח הבינארי של קימרלינג, ומציע שלא מדובר בתנועה בין שני מצבים, אלא בנוכחות בלתי־פוסקת של המלחמה. השבי מובנה בציבוריות הישראלית כמעבר מתמשך שאין ממנו תקומה, ודאי לא טרנספורמציה. "פדויי שבי" – הקטגוריה שנבחרה לציין את הסטטוס החברתי של חיילים שנשבו – מותירה אותם במעבר לשארית חייהם,² בחירה תרבותית הקשורה למצב המלחמתי המתמשך בישראל (Rothem, 2021).

השבי ביום הכיפורים הפך פרדיגמה מרכזית לסבל שנגרם לחיילים ממלחמות, משום שכרוכות בו זיקות טמפורליות שמחבלות בהבחנה בין "הפרעה" ל"שגרה" ובין מלחמה לזיכרון המלחמה. משמעויות אלו הכינו את הקרקע לייצוג העכשווי של הלם קרב כסבל ללא סוף.

זירות תרבותיות מגוונות תורמות להבניה החברתית של השבי ביום הכיפורים כמעבר שלא תם, הן עבור החיילים שנשבו, הן עבור הרשויות שממשיכות וקולטות אותם גם חמישה עשורים לאחר שחרורם. הזירות כוללות פעילות ציבורית־פוליטית, מעשי חקיקה ומשפט, מחקר פסיכולוגי ורפואי, ודיווח עיתונאי ודוקומנטרי.³ זירות אלו, אשר זכו ללגיטימציה ציבורית כדרכי ביטוי של חוויית השבי, החלו לפעול בשנות ה־90. הציבוריות של השבי הייתה ב"תקופת חביון" במשך למעלה משני עשורים, ללא בולטות בחקיקה, במחקר

---

2 החיילים המשוחררים נותרים פדויי שבי גם במהלך השנה הראשונה לאחר מותם, מבחינת תגמולים לאלמנות.

3 זירה נוספת, חמקמה יותר בנראותה הציבורית, היא כתיבה אוטוביוגרפית. בבדין בולט הרומן של דויד גרוסמן **אשה בורחת מבשורה** משנת 2008.

ובתרבות הפופולרית. מה השתנה מאז? במסה זו אתאר את המסרים הטמונים בדרכי הביטוי של השבי ואדון בזיקות הטמפורליות שהם מייצרים בין החיילים לבין המדינה, וכך אציג כיצד מעצבת החברה הישראלית את סבל חייליה כנוכחות מתמשכת.

מאבקי "ערים בלילה"

עמותת פדויי השבי "ערים בלילה" הוקמה בשנת 1998, חצי יובל לאחר תום המלחמה. בין יוזמיה היו חיילים שנשבו במלחמת יום הכיפורים, והם קשרו את הקמתה לעניין מחקרי ותקשורת במצבם:

[בשנת] 1995 מפורסם המחקר של ד"ר יובל נריה ופרופ' זהבה סולומון על מצב פדויי השבי של מלחמת יום הכיפורים. [בשנת] 1996 מועלית הצעה לסדר היום בכנסת שנושאה – יחס השלטונות לישראלים שנפלו בשבי האויב במלחמות ישראל. סרטו של הבמאי והמפיק יואב בן דוד [מאותה שנה] מזניק את נושא השבויים לסדר היום הלאומי וגורם למהפכה תודעתית של שבויים רבים ושל הקהל הרחב (דורון, ללא תאריך).⁴

בן דוד, שהיה שבוי בסוריה, נעזר ביובל נריה, מגיבורי המלחמה ומחוקרי השפעותיה הנפשיות, לכתיבת התסריט לסרטו שעסק בשבויי מלחמת יום הכיפורים. שם הסרט, "ערים בלילה", הפך לשם העמותה. פדויי השבי שהוא ראיין היו אז בשנות הארבעים לחייהם.

העמותה נרתמה לפעילות למען החיילים שנשבו, והלובי שלה בכנסת תרם לחקיקת "חוק תשלומים לפדויי שבי, התשס"ה-2005". החוק, שעבר מאז מספר תיקונים, קצב סכום חודשי צנוע לפדויי שבי. ראשית תחולת החוק היא שנת 2004, והוא מתייחס לעתיד לבוא – מעל גיל 67 ניתן סכום נוסף אחת לשנה, ומעל גיל 80 הסכום המוענק הוא מדי חודש. הרגישות לגיל מגיבה לתנועה כרונולוגית של הזמן, ומוסיפה את אתגרי הפנסיה והזקנה לחייהם של פדויי השבי.

<https://www.erim-pow.co.il/article.php?id=17> 4

רם דורון, שנשבה ביום הכיפורים והיה יושב ראש העמותה, הסביר את הישגי החקיקה כ"הכרה בחוב שחבה מדינת ישראל לפדויי השבי", כלומר כדיאלוג בין המדינה לבין הפרט. החוב – מונח המסמל יחסי גומלין של כפייה – הוא לא רק בשל השבי, אלא גם בגלל שלושים שנה של "הזנחה מכוונת ופוגענית":

במהלך כל הדיונים בכנסת היה ברור לכל הצדדים כי מדובר בתגמול חודשי פעוט, סמלי בלבד, שאיננו משקף לא צורך ממשי ולא פיצוי רטרואקטיבי בגין שנים רבות של הזנחה מכוונת ופוגענית שגרמה אך להצטברות הנזקים השונים בקרב פדויי השבי (דורון, ללא תאריך).

טענות ההזנחה מכוונת לשני כשלים של רשויות המדינה, הנוגעים לנסיבות הנפילה בשבי ולנסיבות השיבה מהשבי. ראשית, חיילים שנשבו במעוזי תעלת סואץ קבלו על מסרים סותרים של ההנהגה, שהותירה בידי החיילים את ההכרעה אם להמשיך להילחם או להיכנע (Gavrieli, 2006). שנית, השבים התלוננו על מתקני החקירות בזכרון יעקב ובנתניה – מוסדות שהם הוכרחו לשהות בהם, והיוו חוויית כליאה נוספת ימים ספורים לאחר השחרור מהכלא המצרי והסורי (סולומון ועמיתים, 2015). ההצדקה למתקנים הייתה חוסר ודאות של אגף המודיעין הצה"לי לגבי נאמנות השבים, תחת רעיון תמוה שלפיו שליש מהם "גויס" לטובת האויב.⁵ החקירות והטיפולים כללו שימוש באיומים ובזריקות פנטוטל, "זריקות האמת", שהיום ידועות לשמצה.

עמותת "ערים בלילה" הצליחה להעניק לפדויי השבי תגמולי נכות ושבי החל משנת 2004, כך שנותר פער של שלושה עשורים ללא פיצוי על אימת הכניעה, עינויי השבי והתמודדויות השיבה. קצין התגמולים במשרד הביטחון, הגוף המופקד על רווחת פדויי השבי, עומד על המשמר כדי לקבע את שנת 2004 כשנת "שינוי המדיניות", מבלי שיינתן פיצוי רטרואקטיבי על השנים שקדמו לה. פדויי שבי, מצידם, תובעים פיצוי רטרואקטיבי גם על השנים שבין 1973 ל-2004 (רע"א 2536/14, רע"א 3411/13, בג"ץ 4406/10).

קצין התגמולים מקדם יחס כמותי ובדיד של המדינה לחיילים שנשבו, ואילו פדויי השבי מציגים את הרציפות כמאפיין של יחסיהם הכלכליים והרגשיים עם המדינה; יחסים שאי אפשר לסכור בשנים ולחלק לתקופות. השבי, לשיטתם, אינו רק אובדן שמנציחים בטקסים

---

5 כך שמעון לביא, מאנשי אמ"ן, בריאיון בסדרה של קרליק, 2021.

ובתגמולים, אלא גם נוכחות שלא פגה. מבחינה זאת, כאשר משרד הביטחון מגביל את הפיצוי ומזמן תביעות חדשות, הוא גם מעצים את הנוכחות הציבורית העכשווית של סבל הפדויים.

חֵבְלוֹת הַזְמַן שֶׁהַצֵּטְבֵר

תביעות פדויי השבי נתמכות בממצאי מחקרים פסיכולוגיים. זהבה סולומון, כלת פרס ישראל, חוקרת את מצבם הנפשי והבריאותי של שבויי מלחמת יום הכיפורים החל משנות ה-90. מערכי המחקר שלה כוללים שאלונים שבהם מתבקשים פדויי השבי להעריך מספרית את חוויותיהם בעבר ובהווה, כמו גם את "הנחות העולם" שלהם (לדוגמה, סולומון ועמיתים, 2007). השאלונים מנחים את החיילים שנשבו להגיב להיגדים שהוצגו להם, באמצעות הקפת מספר שמציין עד כמה ההיגד נכון לגביהם.

תכיפות שליחת השאלונים גוברת: בשנת 1991 הם הופצו לראשונה, בשנת 2003 בפעם השנייה, ובין השנים 2008 ל-2020 הם הופצו שלוש פעמים נוספות. סולומון ועמיתה מכנים אותם "גלי מחקר". נתוני הגל האחרון שימשו לבחינת קשר משוער בין השבי לבין סבל בקורונה (סולומון ועמיתים, 2023).

אין להקל ראש בתרומת המחקרים לשיפור איכות חיי החיילים שנשבו ולקידום תביעותיהם החברתיות. לצד זאת, חשוב להבחין שמערכי המחקר מצמצמים את חוויית החיילים ללשון כמותנית של מדידה ושל השוואה: הם מכוונים את המשיבים לכמת את חייהם, ולהשוות את מצבם ללוחמי יום הכיפורים שלא נפלו בשבי (קבוצת הביקורת במחקר). המחקר, על שלושים שנותיו, מעצב את יחסי הגומלין בין החיילים והמדינה כמדידה מתארכת של טראומה.

קצב המדידות וממצאיהן מובילים לדיון בנושא הזדקנות החיילים, ומציעים שיש לשבי מחיר גופני מצטבר, נוסף על המחיר הנפשי. פדויי השבי מתים בגיל צעיר יותר בהשוואה ללוחמים אחרים של מלחמת יום הכיפורים. זאת ועוד, בקרב החיים עלול השבי לשמש

---

6 עמיה ליבליך (1989) הקדימה וחקרה את חוויות שבויי מלחמת ההתשה. סולומון פנתה לחקר השבויים לאחר מחקרים שעסקו בהלם קרב בקרב לוחמי יום הכיפורים ומלחמת שלום הגליל ותרמו להמשגת PTSD.

”מאיץ הזדקנות”. רבים מפדויי השבי שנחקרו מרגישים מבוגרים יותר, תחושה הניכרת ב”תחומי העניין שלהם, תחושת החיוניות וההתנהגות”. מהבדיקות הרפואיות ”הסתמנו הבדלים בולטים בשיעורי סוכרת, מחלות לב, גנחת הסמפונות ובעיות נשימה, בעיות שיניים ותחלואה נוספת” (סולומון, 2018).

ממצאים אלו סייעו להקמת ועדה שעסקה במצב הבריאותי של חיילים שנשבו, אך מיעוט להשפיע על החלטותיה. ”ועדת שני”, שהחלה לפעול בשלהי שנת 2019, בחנה את הקשר בין השבי לבין 15 מחלות, ולבסוף המליצה למשרד הביטחון להכיר בארבע מחלות כקשורות לשבי. פרופ' מרדכי שני, שעמד בראש הוועדה, צוטט מתנצל על כך שהוועדה הונחתה שלא לעסוק בקשר בין חולי נפשי לחולי גופני. קשר לדחק פוסט-טראומתי היה מוביל להכרה במחלות גופניות נוספות. בסתיו האחרון עתרה עמותת ”ערים בלילה” לבג”ץ נגד הצמצום במספר המחלות שהוכרו, אך טרם התנהל דיון ענייני בנושא (בג”ץ 5993/22). גלי המחקר מתגלים כזירה שמנכיחה את השבי בהווה: היא מחזירה את החיילים לשנת 1973 כדי לזהות את חבלות הזמן שהצטבר על גופם ועל נפשם.

באיזו שנה אנחנו?

התיעוד הדוקומנטרי מעדיף את העבר על פני ההווה: הוא שולח את פדויי השבי לשנת 1973 ומשאיר אותם שם. מהלך זה בולט בשני פרקי סדרה תיעודית שביימה ציפי קרליק בשנת 2021, שכותרתה ”301 פדויים: סיפורם של הפדויים שחזרו מהשבי”.

כל פרק בנוי מסיפורים קטועים, והצופה נע הלוך ושוב בין השנים, בין הנושאים ובין הדוברים. הסדרה אינה מלווה מספר גיבורים מתחילתה ועד תומה, ודוברים רבים מצטרפים במהלכה. לצורך הצגת הסדרה, להלן הסדר הכרונולוגי של נושאים: ביוגרפית הפדויים והוריהם; המלחמה האבודה במעוזים לצד שבי של טייסים; עינויי החקירות בבתי הכלא במצרים ובסוריה; נחיתת שבויי מצרים בישראל; ההשפלה והכאב במתקני החקירות בארץ ובמהלך הטיפול הפסיכיאטרי.

הסדרה כלל אינה מתקדמת בזמן, אלא בוללת את הנושאים השונים שהצגתי. הצופות והצופים אולי חושבים שתיאורי העינויים הקשים הסתיימו, אבל הסדרה משלבת לפתע דוברים חדשים שמספרים על העינויים. הצופים גם שבים ופוגשים צילום תיעודי של

החיילים נוחתים בישראל. רזים ופצועים, לבושי כותנות פסים, הם יורדים מהמטוס אל גולדה מאיר ומשה דיין הממתנינים: אחד מוֹרֵד באלונקה, אחד חבוש עין, אחר מחזיק זר פרחים. בחירות העריכה של הסדרה – והבלטת הסבל בחקירות בארץ – מתווכות את המצב של "פדוי שבי" כלופ שאי־אפשר לצאת ממנו. הצופה נלכד במצוקה של חיים ללא התקדמות, כאילו אין נכדים ואין הישגים מקצועיים לאיש מהמרואיינים.

בה בעת, הצופה יֵד לנושא הגיל: בסרט של בן דוד צולמו פדויי שבי בראשית שנות הארבעים לחייהם, ואילו בתיעוד של קרליק – בשנות השבעים לחייהם. בדומה למחקרים הפסיכולוגיים, הסדרה מנכיחה את הגוף: הגוף שהורעב בשבי וסָבַל מרזון מהיר וקיצוני, הגוף שהוכה בעינויים ולא שב להזדקף, והגוף שנחבל בארץ מהטיפול הפסיכיאטרי – החייל המאושפז מתחבא מתחת לכרית, ואז מתחת למיטה, בעוד המטפלים מדמים את שאון הקרב.

מקו שבר ליחסים מתמשכים

הזיקות הטמפורליות שהדגמתי – הרטרואקטיביות במאבקי החקיקה והפסיקה של "ערים בלילה", קצב המחקר של סולומון ועמיתיה, והעריכה "התקועה" של התיעוד הדוקומנטרי – מציעות פריזמה נוספת למחקר הקיים בנושא השבי ביום הכיפורים. המחקר נוהג להסביר את השבי במלחמת יום הכיפורים כ"קו שבר" ביחסים בין חיילי צה"ל ומשפחותיהם לבין מוסדות המדינה. לאחר עשורים שבמהלכם קיבלו החיילים והמשפחות ללא עוררין את הצינוי להקרבת החיים, הם החלו להתנגד לשלטון (רוכלין [חסון] ולבל, 2012; ברגמן ומלצר, 2003). עוד בימי המלחמה מחו הורים על היעדר פעילות ממשלתית לבירור נושא הנעדרים. מספרם העצום של הנעדרים – למעלה מאלף – גזר על מענה בירוקרטי דל ומבזה, מתארת יונה רוכלין, ומצטטת מעיתונות התקופה: "שלטונות הצבא מדברים על שבויים או על נעדרים כמו על מעיל שהלך לאיבוד". ניתוח מדגיש את משבר האמון: "רימיתם את העם לפני יום הכיפורים. רימיתם אותו בימים הראשונים אחרי יום הכיפורים. אתם מרמים אותו עכשיו בקשר לשבויים" (רוכלין [חסון], 2006: 47, 80). משבר האמון בין ההורים לשלטון ניזון גם מהעובדה שעדיין היו שבויים ממלחמת ההתשה שהמדינה לא השיבה. במלחמת ההתשה נשבו 15 חיילים, מספר דומה לשבויי מלחמת ששת הימים, אחוזים בודדים בהשוואה ל־300 שבויי יום הכיפורים.

אם מוסיפים את מאבקי ההכרה של הבנים אל מאבקי הוריהם, אזי ניכר כי לא מדובר רק ב"קו שבר" בין המדינה לחיילים ומשפחותיהם. מאבקי פדויי השבי – בפרט כשהם מתווכים חולי טראומטי נפשי-גופני כמצב כרוני ומחריף – מציגים את ההיפך: כינון מערכת יחסים מתמשכת בין החיילים שנשבו לבין המדינה.

תקוות הלוחמים שנשבו לזכות "בטיפול והכרה", וקריאות האכזבה שלהם על שקצו במדינה, אינן גט כריתות אלא תקשורת רגשית עזה. פדויי השבי – כתובעים בבתי המשפט, כנבדקים במחקרים פסיכולוגיים וכעדים בקולנוע תיעודי – הופכים את המדינה לבת-לוויה קבועה בחייהם. היא יריבתם הרשמית, אך גם הנמענת היחידה שיכולה לנחמם. מדינת ישראל מצופה לנחמם על מעשי האויב, אך בעיקר על מעשיה שלה: הפקרתם לקרבות אבודים, חקירתם כאילו היו אויביה והגזל המתמשך של פיצוי והוקרה.

הנכחת השבי במסגרת שיג ושיח רגשי וכלכלי עם המדינה אינה עושה חסד עם החיילים, משום שהיא מגבילה את המשמעויות שהם יכולים לתת ללחימה ולשבי: עליהם לתווך את הסבל שלהם כלקות פוסט-טראומתית. עדנה לומסקי-פדר (1998) עמדה על העיסוק התרבותי הרב במלחמת יום הכיפורים – בעיתונות, בספרות, בקולנוע – ומצאה שהוא מספק "זירות לקתרזיס קולקטיבי ואישי כאחד" (עמ' 214). העיסוק התרבותי משמעו שהחיילים אינם נותרים בדד עם חוויות המלחמה הקשות, והם רשאים לתעל אל הציבור את אומללותם ואת כעסם – כטראומה (שם; ליבליך, 2014; לומסקי-פדר, 2018).

הדינמיקה המתמשכת בין פדויי השבי של מלחמת יום הכיפורים לבין רשויות המדינה מוסיפה על התפיסה המחקרית של קו שבר ביחסים בין החיילים והמשפחות למדינה, ואף מערערת את התפיסה הבינארית של קימרלינג. אם קימרלינג הציג את יעילות השיקום של המוסדות החברתיים, שעוברים בהצלחה ממצב הפרעה למצב של שגרה, אזי רעיון הטראומה – סבל נטול גאולה – אינו מאפשר לסיים את המעבר הזה. מבחינה זאת, זירות המחקר, החוק והתיעוד שהצגתי אינם עוסקים בשיקום – לא של החיילים שנשבו ולא של מוסדות המדינה – אלא בהנכחת מלחמת יום הכיפורים בחיי פדויי השבי, בתגובת המוסדות ובייצוג התרבותי. מלחמת יום הכיפורים אינה רק מלחמה שהציבור מנציח וזוכר, אלא מלחמה שעדיין לובשת צורה – צורת הנוכחות, לא הזיכרון.

מקורות

- בג"צ 4406/10, ב' נ' קצין התגמולים, 2012.
- בג"ץ 5993/22, ערים בלילה נ' משרד הבטחון, 2022.
- ברגמן, רונן וגיל מלצר (2003), **מלחמת יום כיפור – זמן אמת**, תל אביב: משכל.
- לבל, אודי, ויונה רוכלין (חסון) (2012). מ"המשפחה הלוחמת" ל"משפחה במלחמה" – מלחמת יום כיפור ועיצוב הזהות הפוליטית של משפחות שבויים וחללים: על פוליטיזציה של יחסי משפחה-צבא. **המרחב הציבורי** 7, 100-130.
- לומסקי-פדר, עדנה (1998). **כאילו לא היתה מלחמה**. ירושלים: מאגנס.
- לומסקי-פדר, עדנה (2018). שתיקות והשתקות: על "סיפורי חיים של חיילים משוחררים". **תיאוריה וביקורת** 50, 93-102.
- ליבליך, עמיה (1989). **חוץ מציפורים**. ירושלים: שוקן.
- ליבליך, עמיה (2014). שבויים ישראלים אז ועכשיו, בתוך מרב מאק (עורכת). **שבויים**. ירושלים: מכון ון ליר ומרכז זלמן שזר, עמ' 181-196.
- סולומון, זהבה (2018). מחיר השבי: מצבם הגופני והנפשי של פדויי שבי ארבעים ושתיים שנים לאחר מלחמת יום הכיפורים. **הרפואה** 157, 482-485.
- סולומון, זהבה, משה בן-סימון, ודן שרון (2015). בגידה ונבגדות בחוויית פדויי שבי בישראל. **עיונים בתקומת ישראל** 25, 284-318.
- סולומון, זהבה, ליאת לב-שלם, ורחל דקל (2007). הקשר בין חשיפה לאירוע טראומטי, פיתוח תסמונת פוסט-טראומטית והנחות עולם בקרב לוחמים שלחמו במלחמת יום הכיפורים. **מגמות** מד(4), 690-706.
- סולומון, זהבה, קרני גינזבורג, אבי עורי, ומריו מיקולינסר (2023). טראומת השבי פוגשת את מגפת הקורונה. **קריאות ישראליות** 3, 205-225.
- קרליק, ציפי (2021). 301 פדויים: סיפורם של הפדויים שחזרו מהשבי, **כאן**.
- רוכלין (חסון), יונה (2006). הורות לחיילים בישראל כמשאב פוליטי. עבודת גמר לתואר מוסמך, החוג למדע המדינה, האוניברסיטה הפתוחה.
- רע"א 2536/14, רע"א 3411/13, אלמוני נ' קצין התגמולים, 2015.

Gavriely, Dalia (2006). Israel's cultural code of captivity and the personal stories of Yom Kippur War Ex-POWs. *Armed Forces & Society* 33, 94–105.

Kimmerling, Baruch (in collaboration with Irit Backer) (1985). *The interrupted system: Israeli civilians in war and routine times*. New Brunswick: Transaction Books.

Rothem, Nitzan (2022). On temporality and morality: Negotiating POW survival in current protracted wars. *Critical Military Studies* 8(4), 365–384.

ד"ר ניצן רותם, קמפוס אילת, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

דוא"ל: nitzanro@post.bgu.ac.il